

BÁNKI JUDIT

BRANDENBURGI KATALIN AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGBEN

Már a kortársak is rendkívül elítélően vélekedtek Brandenburgi Katalinról, akinek rövid, alig egyeztetendő (1629–1630) országlása Erdély történetének egyik legkritikusabb, válságokkal teli korszakához kapcsolódik. Ezt a negatív szemléletet vitte tovább a későbbi történetírói hagyomány is.

A fejedelemsasszonyról szóló irodalom áttekintését feltétlenül Kemény Jánossal kell kezdenünk, méghozzá két okból is: egyrészt az ő *Önéletírása* tárgyalja a legrészletesebben a kérdéses korszakot, másrészt Kemény véleménye, mely tulajdonképpen az erdélyi rendek látásmódját tükrözi, nemzedékek értékítéletére volt befolyással. Kemény látszólag mindenről tud, hiszen a vizsgált korszakban mindenütt ott van. Részt vesz a gyulafehérvári udvar életében és Bethlen Gábor második házasságának diplomáciai előkészítésében, a fejedelem halála után pedig, bár elsősorban „csak” közvetítőként, aktív szereplője a hatalmi és pártviszályoknak is. Kemény által a fejedelemsasszonyról rajzolt kép kifejezetten sötét. Szerinte ugyanis Katalin roppant megbízhatatlan, gonosz, pazarló és mérhetetlenül erkölcstelen: a Bethlen Gábor halálát követő bajok legfőbb forrása így nem is lehet más, mint maga a fejedelemsasszony. A Kemény önéletírásával azonban nagyon óvatosan kell bánnunk, és semmiképp sem szabad megelégednünk azokról a körülményekről, amelyek között a szerző visszaemlékezéseit papírra vetette. Önéletírását ugyanis a tatár fogságban, elkeseredett lelkiállapotban, jószírvél minden segédeszköz nélkül, emlékezetből írta, szabad folyást engedve így szubjektív látásmódjának.

Második számú kortárs kútfőnk Szalárdi János. Szalárdi 1633–38 között kancelláriai írnok, 1638-tól pedig fejedelmi levéltáros volt, a helyzetéből következően tehát a fontosabb forrásokhoz, a fejedelmi levéltár irataihoz is könnyedén hozzájuthatott. Bár *Siralmas krónikájának* középpontjába I. Rákóczi Györgyöt, az általa eszményített fejedelmet állítja, rövid áttekintést ad az előző korszakról is. Kortörténeti műve ugyan lényegében Keménytől függetlenül íródott, és bár sokkal mértéktartóbban és visszafogottabban fogalmaz — a Kemény által említett, Katalinra a lehető legrosszabb fényt vető pletykákról például nem szól —, a fejedelemsasszonyról rajzolt kép nála is egyértelműen negatív. Legfőbb vádpontja Katalin ellen túlzott pompaszeretete, a világi gyönyörűségek iránti fogékonysága. A kormányzását kísérő zavarokat Szalárdi is Katalin jellemével magyarázza.¹

1 „...mindazonáltal mint asszonyember s nem is szinte hanyatlott idejű, ingadozó elméjű s világi gyönyörűségekre is hajlandó s kelletlenül nagyobb pompát űző, mód nélkül való költséggű lévén, az helyes istenes igazgatásnak igyenes vágásiból csakhamar kikezdte magaviselésiben hágdosni, sem gubernátortul, sem tanácsurak intéstitül nem sokat akart függeni, a tárházakat az urak közül némelyekhez való indulatjából nagyon űrtetni, jószágokat condíciói ellen azokhoz, akikhez elméje hajlandó vala, gubernátor, tanács híre nélkül is osztogatni kezdte vala. Mellyből ottan az urak között alattomban és nyilván való nagy gyűlölség, egymás veszedelmére való törekvés következék, melyből lőn, hogy csakhamar az fejedelemsasszony személye az ország előtt nagy unalomban jutván, más fejedelem választásául kezdének gondolkozni.” *Szalárdi János* *Siralmas magyar krónikája*. Bev. és jegyz.: *Szakály Ferenc*. Bp. 1980. 129.

Ezt a szemléletet viszi tovább a későbbi történetírás is. Kővári László szerint Brandenburgi Katalin, aki „szenvedélyei által Izabellához, szerencsétlensége által pedig Mária Krisztianához hasonlít” s aki „inkább regényhősnek született, mint uralkodónak”, túlzottan könnyelmű és tékozló volt.² Szalay László a fejedelemszöny folytonos ármánykodásait emeli ki.³ Horváth Mihály értékelése szerint Bethlen Gábor „csapodár” és könnyűvérű neje uralkodásra abszolút alkalmatlan volt.⁴ A millenniumi *Magyar Nemzet Történetében* Katalin „gyöngélméjű” és „állhatatlan lelkű asszony”-ként jelenik meg előttünk.⁵ Szekfű Gyula is — akinek egyébként legfőbb forrása szintén Kemény önéletírása volt, új forráskutatásokat nem végzett — hasonlóképpen elítélően vélekedik a „fiatal és szép, de könnyelmű, sőt esztelen asszonyról”.⁶ És végül itt említendő a legújabb *Erdély története* is, amely ugyan a politikai motívumokra is rámutat, erkölcsileg ugyanígy közelít Katalinhoz, elmarasztalván őt.⁷

Dolgozatunk célkitűzése az, hogy felderítsük ennek a „negatív közvéleménynek” a hátterét, összetevőit és lehetséges okait, és végezetül megpróbáljunk választ adni arra a kérdésre, hogy vajon kiállja-e ez a források újbóli vizsgálatának próbáját, illetőleg fellelhető-e esetleg olyan, eddig figyelmen kívül hagyott korabeli vélemény, mely módosítaná vagy legalábbis árnyalná a Brandenburgi Katalinról kialakult (kialakított) képet.

Brandenburgi Katalin házassága

Bethlen Gábor külpolitikájának elsődleges célja Magyarország egyesítése volt, amit 1623 körül két, egymásnak gyökeresen ellentmondó politikai irányvonal követésével látott megvalósíthatónak. Közös csak annyi volt bennük, hogy mindkettő kiindulópontja egy házassági szerződés lett volna. Az első révén a fejedelem II. Ferdinánd császárral került volna közvetlen rokonsági kapcsolatba. Alig telt le a gyászév Bethlen Gábor első feleségének, Károlyi Zsuzsannának halála után, rögtön megindultak a titkos puhatolódzások Cecilia Renátával, a Habsburg császár második leányával kötendő házasság ügyében. A fejedelem hozományul Magyarország kormányzóságát kérte, Erdélyt pedig megtartotta volna önálló fejedelemségként. Cserében teljes vallásszabadságot, főbb várainak átadását, a halála után Erdély átengedését, s ami a legfontosabb, a török elleni személyes hadbalépést ajánlotta fel. Bethlen tehát hajlandó lett volna szakítani azzal a törököbarát politikával, amely eddigi kormányzatának legfőbb biztosítéka volt. Mivel a fejedelem feltételeit Bécsben túlságosan merészek és veszélyesnek találták, az 1623-ban megindult titkos tárgyalások igen vonatottan haladtak előre. Ferdinánd abban bízott, hogy az Erdéllyel szövetségben folytatott törökellenes háború akkor is megvalósítható lesz, ha valamilyen előkelő, de politikai súllyal nem rendelkező rokonának kezét ajánlja fel. A fejedelem azonban ragaszkodott Cecilia Renátához, és okkal, hiszen csak a vele kötött házasság nyújthatott volna abszolút biztosítékot tervei megvalósításához. Minél inkább elhúzódtak a tárgyalások, annál nagyobb figyelmet fordított Bethlen Gábor a második lehetőségre. 1625 áprilisában követei már Berlinben tárgyaltak. Miután 1625 július közepén Bécsújhelyen Cecilia Renáta ügyében az utolsó tárgyalás is zátonyra futott, Bethlen főkövetei, Kovácsóczy István és Mikó Ferenc elindultak Berlinbe, hogy megkérjék György Vilmos brandenburgi választófejedelem leánytestvérének, Katalinnak a kezét. 1625 szeptemberére már elkészült a házassági szerződés, decemberre pedig sikerült megszere-

2 Kővári László: Erdély története III. Pest, 1860. 250.

3 Szalay László: Magyarország története IV. Pest, 1865. 118.

4 Horváth Mihály: Magyarország története V. Pest, 1872. 345.

5 Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. In: Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története IV. Bp. 1898. 428.

6 Szekfű Gyula: Magyar történet IV. Bp. 1943. 74., lásd még Bethlen Gábor című tanulmányát: „Katalin gyerekszöny volt és maradt egész életében: ruha, dísz, fény, pompa között élt, gondolatai ezen túl nem emelkedtek.” Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Bp. 1983. (reprint). 246.

7 Erdély története II. Főszerk.: Köpeczi Béla. Bp. 1988. 667–670. (Írta: Péter Katalin.)

rezni a szultáni engedélyt. Itt azonban figyelniünk kell a nemzetközi összefüggésekre is, ugyanis nem véletlen, hogy Bethlen Gábor épp ebben az évben tesz határozott lépéseket Berlin felé. Az 1625. év fordulatot hozott a harmincéves háború menetében: a dánok belépése következtében a háború nemzetközivé szélesedett.

Miért esett Bethlen Gábor választása éppen Brandenburgi Katalinra? Borusszia, Clivia, Julia és Montes hercegnőjének, Brandenburgi Katalinnak Erdélybe érkezése előtti életéről nem sokat tudunk. 1602. május 28-án született Marchiában, a Hohenzollern hercegi család leszármazottjaként. Anyja Anna von Preussen lutheránus hercegnő, apja János Zsigmond pedig 1608-tól Brandenburg választófejedelme volt. Katalin kilencévesen elveszítette anyját, és valószínűleg Gusztáv Adolf svéd király udvarában nevelkedett. Bátyja, György Vilmos választófejedelem Pfalzi Frigyes nővérét vette feleségül. IV. Keresztély dán király pedig György Vilmos egyik nővérével lépett házasságra. A választófejedelelem másik nővére, Mária Eleonóra révén pedig az erdélyi fejedelem egyenesen Gusztáv Adolf-fal került rokonságba. Bethlen Gábort tehát jól megfontolt politikai érdekek vezették Katalinhoz. E házasság révén be tudott kapcsolódni az európai nagyhatalmi politikába, „szalonképessége” az európai diplomáciában jelentékenyen megnövekedett.

A bizalomkeltésre pedig igencsak szüksége volt, hiszen a császárral folytatott tárgyalások eredménytelensége miatt egyre inkább szorgalmazta, hogy belépessen a Protestáns Unióba. Bethlen Gábort korábban az európai uralkodók nem tekintették egyenrangú partnernek. Erdély csak egy távoli, kis barbár fejedelemség volt a szemükben; a törököt szolgáló erdélyi fejedelmet nem tartották önálló politikai tényezőnek, így vonakodtak vele nyílt szövetséget kötni. Kemény János a következőképpen indokolja Bethlen elhatározását a házasságra: „Ez házasságra az fejedelmet vivé kíváltképpen az ok: mivel igen méltóságos és nagy hírt-nevet szerető ember vala, hogy nagy királyokkal, fejedelmekkel, annál inkább császárral való sógor-ság által mind méltóságát, hírt-nevét, s mind birodalmát terjeszthetné s erősödhetnék állapoltjában; és az mint hátrább is írák: ha római császárral való szövetsége végben mehet vala, igen szomjúhozza vala az pogányság ellen való hadakozást, noha külsőképpen igen színezett és kereste kedveket; de az nem succedálván, az brandenburgumi házból [kívánt], mind az electorokért, lévén atyafiságosok többek is, nemcsak az brandenburgumi, de leginkább az svéciai, akkori híres hadakozó királyért, Gustavus Adolphusért, kinek felesége is azon házból vala.”⁸ A házasság előkészítése szorosan egybefonódott a politikai szövetségi rendszer kiépítésével. A fejedelem udvari gyalogjainak kapitánya, Quad Mátyás a nászküldöttség tagjaként Berlinben tárgyalt a házasság feltételeiről, onnan azonban Bethlen utasítását követve egyenesen a svéd, dán és az angol udvarokba utazott, hogy pénzt és támogatást szerezzen egy Ferdinánd-ellenes háborúhoz.⁹

Bethlen Gábor célja e házassággal tehát nem lehet kérdéses, de vajon mit várt és kapott Katalin? Hogy hova fog kerülni, arról nem sok elképzelése lehetett, sőt jövőndöbelijével is csak közvetlenül az esküvői ceremónia előtt találkozott először. A huszonégyesztendő, sokak által igen szépnek mondott ifjú hercegnő idegen országba érkezett a Rákóczi György vezette nászküldöttség kíséretében, hogy házasságot kössön a nála több mint húsz évvel idősebb, már öregedő, ifjan is inkább csúnya fejedellemmel, akivel közös nyelv híján még beszélgetni sem tudott, eleinte legalábbis bizonyosan nem, hiszen Katalin csak németül és franciául tudott, míg Bethlen Gábor e nyelveknek nem volt birtokában.¹⁰ Az 1626. március 1-én Kassán fényűzően megült esküvő részletei jól ismertek Kemény hosszadalmas leírása-

8 Kemény János Önéletráisa. Kemény János és Bethlen Mikós művei. Bév. és jegyz. V. Windisch Éva. Bp. 1980. 58.

9 Bethlen házassági diplomáciáját valamint Katalin származását lásd a következő három tanulmányban: *Ötvös Ágoston*: Brandenburgi Katalin. Akadémiai Értesítő 2 (1861) 154–159. *Szekfü Gy.*: Bethlen Gábor i. m. 191–252. *Péter Katalin*: Magyar romlásnak századában. Bp. 1975. (Magyar história.) 5–14.

10 *Ötvös Á.*: i. m. 170.

ból.¹¹ Katalin hitbér gyanánt megkapta Fogaras, Munkács és Tokaj várak uradalmait, le kellett azonban mondania minden őt illető atyai és anyai ági jogairól, csak a címekeket és címereket tarthatta meg.¹²

A házasfelek közötti mindennapi kapcsolatokról csak találgathatunk. Ami bizonyos: a már említett nyelvi nehézségek és az igen nagy korkülönbség jócskán megnehezítették a gyengéd érzelmek kialakulását, bár nem feltétlenül zárták ki ezeket. Erre persze sok idő nem is állhatott rendelkezésre. Az esküvő óta ugyanis az 1627–28-as tél volt az első, amit a fejedelem egyáltalán otthon töltött,¹³ hiszen idejét teljesen lekötötték a háborúk. A házastársak közti távolságot magánlevelezés nem enyhíthette, ilyenről legalábbis nem tudunk. Mindenesetre feltűnő, hogy Bethlennek az első feleségével, Károlyi Zsuzsannával egészen más volt a kapcsolata: magánlevelek sokasága maradt fent, melyek mindkét részről igen gyengéd és meleg érzelmekről tanúskodnak. Bethlen Gábor egyik Zsuzsannához frott leveléből tudjuk, hogy hetente kétszer, gyakran négyszer váltottak levelet.¹⁴ Károlyi Zsuzsanna nemcsak szerető felesége, hanem egyúttal bizalmas segítőtársa is lehetett a fejedelemnek. Ezt látszik igazolni az is, hogy a fejedelem a feleségéhez írt magánleveleiben részletesen beszámolt az aktuális hadiállapotról és az ellenséggel folytatott tárgyalásokról is, valamint utasításokat küldött, miként intézze Zsuzsanna az ő távollétében a birtokok és a fejedelmi ház ügyeit, amit a fejedelemasszony feltehetőleg igen jól el is végzett. Bethlen Gábor leveleiből egyébként árad a meleg együttérzés és az őszinte aggodalom a gyakran betegeskedő Zsuzsanna egészségi állapota iránt. A fejedelemnek az állandó háborúk és tárgyalások közepette még arra is jutott ideje, hogy felesége legkisebb kérését is teljesítse.¹⁵ A levelek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna házassága szerelmi házasság volt.

Bethlen és Katalin viszonyának vizsgálatához ilyen közvetlen forrás sajnos nem áll a rendelkezésünkre, így kénytelenek vagyunk a későbbi történetírói hagyományra, illetve a korabeli megfigyelők észrevételeire hagyatkozni. Sokak szerint az új házasfelek nem szerették különösebben egymást, Szekfű Gyula megjegyzése szerint a fejedelem a feleségét nem vette komolyan: "... feleségét gyermeknek tartva, csak mulatságáról gondoskodott".¹⁶ Nagy László pedig azt hangsúlyozza, mennyire magányos volt Bethlen a második felesége mellett.¹⁷ Kemény azonban mindnyájukon túlesz, amikor Katalinnak közvetlenül Bethlen Gábor halála utáni viselkedését írja le: „De hogy derék dologra térítsem frásomat: láss egy csudás dolgot, még asszonyi állatban, s még feleségben, s még olyan méltóságos férjnek teste felett. Maga hagyásából mely nap meghala, ottan testét felbonták, beleit s szívét és egyéb belső részeit kivévén, melyben az doctorok forgolódván, az fejedelemasszony, nemcsak nem irtózá nézni, sőt egyiránt fogdosni, tapogatni az felmetélt testnek szívét, felhasított hasát s egyéb tagjait: de semmi szomorúságot nem tettete, sőt egy csepp könyvet se ejte az istentelen, gonosz szívű, elvetemedett asszonyi állat.”¹⁸ E horrortörténetbe illő beszámolót hitelesnek tekintve, Katalint érzéketlennek kellene tartanunk, aki férjét nemcsak hogy nem szerette, de egyenesen gyűlölte. Hogy a fenti állítások igazak-e, nehéz lenne megmondani. Egy azonban bizonyos: a fejedelemné eme „tettére” való utalásnak még nyoma sincs a többi forrásban.

Sőt itt van mindjárt egy másik, ennek teljesen ellentmondó vélemény is, amely valószínűleg éppoly elfogult, mint Keményé, csak éppen az ellenkező irányban. Bethlen Gábor öltöztetője és táncmestere, Don Diego de Estrada által törekénynek, életvidámnak és nagyon ér-

11 *Kemény J.*: i. m. 61–65

12 1625. dec. 15-én kiállított oklevél. Kiadta: *Ötvös Á.*: i. m. 212

13 *Szilágyi Sándor*: Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban: EOE) VIII. Bp. 1882.

14 1621. aug. 17-én kelt levél: Történelmi Tár (A továbbiakban: TT) 1879. 213

15 „Édes Zsuzskám, én te számodra oly fővarrót fogadtam, egy főmester férfiat, aki bársonyon atlatzokon szokott drága varrásokat varrni, kinél jobbat Németországban sem tartanak, ugyan azon tar bársonyokat, atlatzokat oly szépen tud metélni virágokra, hogy jobb nem lehet.” Bethlen Gábor levele Károlyi Zsuzsannához. TT 1879. 218.

16 *Szekfű Gy.*: Bethlen Gábor i. m. 246.

17 *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Bp. 1969. 442.

18 *Kemény J.*: i. m. 102–103.

zékenynek bemutatott Katalinról ugyanis nehezen képzelhető el ekkora, nyíltan vállalt gonoszság. A spanyol lovag elbeszélése alapján a fejedelemsasszony éppen ellenkezőleg élte meg férje halálát: „A fejedelemsasszony társaságommal vigasztalódott nagy fájdalomában, jól-lehet amikor láttam, hogy szeméből kiapadhatatlanul ömlenek a könnyek, nem egyszer bizony magam is könnyekre fakadtam.”¹⁹ Don Diego tehát — még ha fordulatossá és igen szellemes beszámolójában túl idillinek is mutatja be a gyulafehérvári udvart — úgy véli, hogy a házastársak szerették egymást, sőt Bethlen Gábor bizalommal fordult felesége felé.²⁰ Hogy Don Diego utóbbi észrevételében mégiscsak lehet valami igazság, bizonyítja az a tény is, hogy Bethlen Gábor a trónutódlás kérdésében hozott döntését az együttélés tapasztalatai után sem változtatta meg.

Katalin Erdélybe érkezése után a gyulafehérvári udvar arculata egészen átalakult. Mulatni kedvelő udvari népet hozott magával, a fejedelmi udvart pedig — mely Károlyi Zsuzsanna idején ritkán volt vigasságok színhelye — táncmultságok, az általa meghonosított balettek, álarcosbálok központjává tette; kirándulásokat és vadászatok szervezett, és németül jól beszélő udvaroncok seregével vette magát körül.²¹ Jól tudjuk, hogy a korabeli megfigyelők egyik legfőbb érve Katalinnal szemben éppen a fejedelemsasszony könnyűvérűsége, mulatozó és tékozló hajlama volt. Katalin viselkedését szokatlannak és feltétlenül elítélendőnek tartották, így gyorsan lábra is kaptak a pletykák, miszerint a fejedelemsasszonynak csak a mulatozás és a férfiakon jár az esze. Az első szerető, Kemény önéletrája szerint, egy Zierotin nevű morva nemes lett volna, aki 1627-ben politikai menekültként került Erdélybe, s miután a fejedelem pártfogásába vette, Katalin főlovászmestereként az udvarban maradt. A szerelmi ügyre a svéd követ hívta fel — Kemény Jánoson és Bornemissza Pálon keresztül — a fejedelem figyelmét, aki rögtön el is távolította az udvarból a csábítót.²² Több szemtanúról lévén szó, a „kalandnak” lehet némi valóságalapja.

Katalin legnagyobb indulatot és legtöbb politikai zűrzavart kiváltó szerelmi ügye azonban Kolozs vármegye főispánjához, Csáky Istvánhoz kapcsolódott. Csáky István a kortársak véleménye szerint az ország egyik legszebb férfinak volt. Igen előkelő nevelésben részesült: jól beszélt latinul és nem utolsósorban németül.²³ Még Kemény is, aki Csákyt igencsak nem szívelte, elismerően nyilatkozik róla, igaz „félelmes szívét” nem csekély szarkazmussal tárja az olvasó elé.²⁴ A korabeli megfigyelők szerint a szerelmi viszony már Bethlen Gábor életében kibontakozott. Ezt Deák Farkas cáfolta, magánlevelek sorával bizonyítva, hogy Csáky a fejedelem haláláig tudatosan kerülte a fejedelemsasszonnyal való találkozást; az udvari mulatásokra és vadászatokra szóló fejedelmi, illetve fejedelmnéi meghívásokat egyenesen visszatartotta, nyilván azért, hogy még a gyanú árnyékát is elkerülje.²⁵ Csáky tehát csak a Bethlen Gábor halálát követő politikai helyzet kiéleződésével került Katalin mellé annak nyílt támogatójaként. Hogy a fejedelemsasszony érdekében mégis pártot szervezett, ennek nyilván nem érzelmi oka volt. A fiatal főúr Deák szerint nem volt szerelmes Katalinba, ezt Csáky későbbi viselkedése is kétségtelenül alátámaszja. Talán nem akart kimaradni Bethlen Gábor örökségéből, hiszen arra hivatkozva, hogy Katalinnak Bethlen István kormányzóval szembeni helyzetét kívánja megerősíteni, igyekezett a fejedelemsasszonyon keresztül minél több készpénzhez és birtokhoz jutni. Katalin egész életformája erős ellenszenvet váltott ki a

19 Don Diego de Estrada visszaemlékezései Bethlen Gábor udvarára. In: Bethlen Gábor emlékezete. Szerk.: *Makkai László*. Bp. 1980. 253.

20 „Evvél a fejedelem, ki akkor már nagyon beteg volt, vissza is vonult, meghagyván, hogy ezentúl csak a fejedelemsasszony vagy én készíthetjük el az ételét, mivel gyanakodott, hogy vannak, akik siettetni akarják halálát”. *Makkai L.*: i. m. 245.

21 EOE VIII. 68.

22 *Kemény J.*: i. m. 107.

23 *Deák Farkas*: Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza. Bp. 1883. 7.

24 „Csáki István, ki egyébiránt igen elmés, practicus és tekintetes vala, de félelmes szívű ember vala.” *Kemény J.*: i. m. 114.

25 *Deák F.*: i. m. 32–33.

környezetéből. Különösen azért, mert olyan elődöt követett, mint Károlyi Zsuzsanna, aki kiváló gazdaasszonyként, mélyen vallásos és hűséges feleségként, szerénységével tökéletesen megfelelt a magyar „nagyasszonyokkal” szemben támasztott korabeli magyar elvárásoknak. Ha tehát az akkori közvélemény az első feleség életformáját tekintette követendőnek, a másik viselkedését szükségképpen el kellett marasztalni. Nem véletlen, hogy Katalinról lelkendező sorok szinte csak Don Diego de Estrádától, tehát egy külfölditől maradtak fent. A spanyol lovag a fejedelemasszonyban egy nagyon vonzó, kedves és vidám teremtetést látott, akivel minden együtt-töltött perc öröm volt. Don Diego épp azt kedvelte Katalinban, ami másokban ellenszenvet ébresztett.²⁶

Erdély trónján

1629. november 15-én hosszas betegeskedés után meghalt Bethlen Gábor. A trónutódlás kérdése már eldőlt, hiszen Bethlen 1626. május 24-én a gyulafehérvári országgyűlésen utódjává választotta meg Katalint. Bethlen külpolitikai szempontból biztosan előrelátó volt: Katalin trónra juttatásával valószínűleg az összeurópai protestáns szövetséghez fűződő vérségi kapcsolat keresztül Erdély kellő súlyú szereplését akarta biztosítani. Belpolitikailag pedig Brandenburgi Katalin személyében esetleg ellensúlyt remélhetett az uralkodása végére kialakult belső ellenzékével szemben.

Arra ugyanakkor semmi sem utal, hogy a fejedelem Katalint a kormányzásba bármilyen formában bevonta vagy arra felkészítette volna. Ez nyilván Bethlen hibája volt. Kemény egyik megjegyzése szerint Bethlen a trónutódlás kérdésében hozott döntését utóbb megbánta,²⁷ ez azonban bizonyíthatatlan, hiszen más korabeli forrás erről nem tesz említést. Ha a fejedelem tényleg meggondolta volna magát, vajon mi akadályozta volna meg döntése megváltoztatásában? Mindennek ellenére a későbbi történetírói hagyomány (Kövári László, a *Magyar nemzet története*, Horváth Mihály) a Kemény-féle verziót vette át.

Brandenburgi Katalint a rendek már 1626-ban is csak igen komoly feltételek mellett voltak hajlandók megválasztani. A fejedelemasszony csak a mellérendelt tanács és kormányzó (Bethlen István) útján kormányozhatott. Az ország jövedelmeinek kezelésére kinevezendő kincstartó utasításait ők szabták meg. A tanácsba idegeneket nem lehet kinevezni, a várakba idegen várnagyságok nem állíthatók. A külügyeket Katalin csak a tanács hozzájárulásával intézheti, a fejedelmi címet pedig csak addig tarthatja meg, amíg Bethlen Gábor nevét viseli. A négy „recepta religio”-ról hozott törvényeket szigorúan be kell tartania, a töröktől pedig nem szakadhat el.²⁸

26 „Huszonháromesztendő volt a fejedelemné, bőre hófehér, a szeme és homloka gyönyörű, a szája enyhén lefitytedő, mi is az Ausztriai Házzal való rokonságáról árulkodott. A lovat úgy ülte meg, s oly szilajon nyargalt, mint egy férfi; és valahányszor megiramodott, rám parancsolt, hogy kövessem, miért is gyakran megtörtént, hogy elszakadván a társaságtól, kettesben maradtunk. Parancsa szerint ilyenkor kiemeltem a nyeregből, s karomba véve letettem a földre, hogy elfogyasszunk uzsonnára valamely fogolymadarat, melyet az iszákomban vittem magammal, egypár fehér cipóval meg egy flaska borral vagy vízzel egyetemben, miket a nyereg bőrekeszéből halásztam elő. A földre telepedvén pedig fölszemetelte a foglyot, és meguzsonnázott, a tulajdon kezével adva a számba a falatokat, azzal a fesztelen természetességgel, mely arra vidékre jellemző, s én ugyanazzal a fesztelenséggel fogadtam, lévén, hogy nem volt egyéb tanunk, csupán az ég, mindazonáltal egyetlen pillanatra sem feledkeztem meg a kötelező tiszteletről. Nagy tréfamester volt ez az asszony, kinek egyik kedves mulatsága volt, hogy, ha csak tehetette, csattanósan képen törölte óvatlan cselékeit, majd nagy hirtelenséggel elbújt előlük.” *Makkai L.*: i. m. 245.

27 „mivel feleségét, Chatarinát már fejedelemségében successorának választotta és portával is konfirmáltatta vala, kit maga is vétkesnek lenni megismért és mondott vala, de már késő vala.” *Kemény J.*: i. m. 95.

28 EOE VIII. 313–314.

Bethlen Gábor halála után tehát sajátos politikai helyzet állt elő. Meghalt az erőskezű fejedelem, akit még azok is tiszteltek és félttek, akik nem szerették. Utódja egy idegen asszony lett, aki iránt a rendek már férje életében komoly ellenszenvvel viseltettek, s akinek alakját már régóta rosszindulatú pletykák és előítéletek övezték. Ezt a Katalinnal szembeni nagyfokú bizalmatlanságot jól illusztrálja Csáky István egyik Kornis Zsigmondhoz írott levele, amelyben a levél írója aggodalmát fejezi ki a fejedelemasszony jövődő sorsa miatt, hiszen mindenütt azt súgják–búgják az emberek, hogy „nincsen, úgymond, tiszta esze az fejedelemnek, asszony is, német is, lehetetlen dolog, mi nekünk való legyen”.²⁹ A rendek maguk is többször utaltak rá, hogy Katalint nem saját érdemeiért, hanem pusztán csak a Bethlen Gábor iránt érzett kegyeletből és tiszteletből fogadták el fejedelmüknek.³⁰ A kegyelet azonban nem akadályozta meg azt, hogy ne induljon meg rögtön a hatalmi harc, amelynek csírái ugyan már Bethlen Gábor idején is megvoltak, egészen nyílttá azonban csak Katalin trónra-kerülésével váltak. A Bethlen István vezette csoport (a kormányzó hívei és Bethlen Gábor nevelt emberei) az erdélyi rendek többségének támogatásával azt tűzte ki célul, hogy a fejedelemasszonyt mind nagyobb engedményekre kényszerítse, uralmát gyakorlatilag árnyékhatalommá tegye. A vele szemben álló Csáky-csoport (Csáky István, a már említett Zierotin, Szunyog Gáspár kővári kapitány, Köpcsényi Liszti Ferenc szamosújvári kapitány, Keglevits Miklós báró; Rátkai Zsigmond és a fejedelmi tanács katolikus tagjai) Katalin hatalmának megerősítésével és a kondíciók eltörlésével kívánta megbuktatni a Bethlen-csoportot.³¹ Emellett Keménytől azt is tudjuk, hogy Csálynak a fejedelmi trón megszerzése is szándékában állt.³² Hogy Csáky valóban fejedelem akart-e lenni vagy csak Katalin nevében akart kormányozni, az az eddig vizsgált forrásokból nem derült ki világosan. A Csáky-párt egyébként szoros összeköttetésben állt Esterházy Miklóssal is, akik annak lehetőségét fontolgatták, hogy Erdély kormánya a katolikusok kezére kerüljön, távolabbi céljuk azonban a fejedelemség Magyarországhoz való visszacsatolása volt.³³

A fejedelemasszonynak tehát e bonyolult politikai játéktéren tájékozódva kellett volna ügyesen lépnie, ennek a feladatnak azonban úgy tűnt, egyre kevésbé tud megfelelni. Brandenburgi Katalin ugyanis ahelyett, hogy szuverén személyiségként uralkodni próbált volna, Bethlenék szorításából Csákyhoz menekült, annak érzelmi áldozata és tulajdonképpen a Csáky-párt által mozgatott bábu lett, s ezzel még a lehetőségét is elveszítette annak, hogy teljesíthesse a Bethlen Gábor által megszabott kül- és belpolitikai feladatokat. Katalin tehát semmilyen nagyszabású, életképes politikai koncepcióval nem rendelkezett, erre egyetlen politikai lépése sem utal. Tettei csak arra az egyetlen törekvése engednek következtetni, hogy mindenáron szabadulni akart a Bethlen-csoport nyomásától.

A politikai küzdelem fő állomásait a következőképpen foglalhatjuk össze: A fejedelemasszony hívei Bethlen Gábor halála után azonnal aktivizálódtak. Kővár vidékén Kovács Péter és Szunyog Gáspár vezetésével, Katalin pénzén katonai előkészületeket tettek, hogy a közvetlenül Bethlen Gábor temetése után összehívandó országgyűlésen a kormányzó pártjára kellő nyomást gyakorolhassanak. Bethlenék azonban gyors katonai ellenintézkedésekkel válaszoltak, így a Csáky-párt akciója meghiúsult, a kormányzó pozíciója pedig még jobban megszilárdult.³⁴

29 Kiadta *Deák F.*: i. m. 228.

30 Az erdélyi rendek levele a nagyvezírhez, kiadta *Ötvös Á.*: i. m. 238. Hasonlóképpen vélekedik Kemény is az önéletírásában: „Csak az szégyenért is olyan fejedelmet nem örömet szenvedtünk volna, ki megtetemzett bitangul; de mivel az kötelesség is, az megholt urunk gyalázatjának cégéreződése is tartóztatott...Fejérvárott communicálni is kelle, s így marada meg akkor a fejedelemségben.” *Kemény J.*: i. m. 115. (Kemény Katalinnak a Bethlen Gábor temetése alatti betegségét annak terheességével indokolja. Ennek az állításnak a hamis voltát Ötvös már cáfolta. *Ötvös Á.*: i. m. 181–182.)

31 *Ötvös Á.*: i. m. 172–173.

32 *Kemény J.*: i. m. 121.

33 *Szekfi Gy.*: Bethlen Gábor i. m. 247.

34 *Kemény J.*: i. m. 114.

A hatalomért folytatott kötelhúzást a katonai demonstrációk mellett jól illusztrálják az 1630 folyamán összehívott országgyűlések is. (Míg Bethlen Gábor 1622–1629 között általában csak évi egy országgyűlést tartott, addig Brandenburgi Katalin rövidke fejedelemsége alatt 6 országgyűlésre is sor került.) Ahhoz, hogy a rendeknek Brandenburgi Katalin hatalomra kerülésekor rendkívül megelégnült tevékenységét és az 1630. évi országgyűlési határozatokat jobban megérthessük, röviden utalnunk kell a nagy előd néhány intézkedésére, illetve a fejedelem és a rendek viszonyára.

Bethlen Gábor egyik, nagy ellenszenvet kiváltó intézkedése az 1615-ben bevezetett birtoktörvény volt, amelynek alapján 1588-ig visszamenőleg felül kellett vizsgálni a fiskális javakból történő adományozásokat. „A birtoktörvény annyira fájó pontja volt a nemességnek, hogy Bethlen halála után 1630-ban eltörölték a törvényt és kimondták, hogy fiskális birtokokat is lehet örökbirtokul adományozni.”³⁵ Bethlen Gábor háborúi óriási összegeket emésztettek fel, ehhez a legfőbb bevételt a fejedelem saját monopóliumain nyugvó exportügyleti biztosították. A fejedelem tulajdonképpen mindenre rátette a kezét (szarvasmarha, méz, higany, só, stb.), aminek exportja jelentősebb hasznot hozhatott. 1613-tól kezdődően a nemesség csak a fejedelmi pénzverőházban lehetett beváltani. A többszöri pénzrontást és az áremelkedések magakadályozására bevezetett kényszer-árszabályozásokat (limitációk) a városok sorozatos tiltakozása és elégedetlensége kísérte. A központosítás legfőbb kerékkötői egyébként a szászok voltak, ők tiltakoztak ugyanis a leghevesebben a fejedelmi gazdaságpolitika ellen. Többször követelték, hogy a fejedelem tiltsa ki a szász városokból a magyar kereskedőket és folyton háborogtak a zsidó és görög kereskedőknek, valamint az anabaptista kézműveseknek adott kedvezmények miatt. A céhek jogait pedig leginkább az sértette, hogy a fejedelem a fegyvereket és a ruhákat a katonái számára kontárokkal készítette el. Az országgyűlések hatásköre mindinkább leszűkült, számuk is egyre csökkent; 1622-ben Bethlen Gábor eltörölte a Szent Mihály-napi országgyűléseket is. Jóllehet beavatkozásai a gazdasági életbe alapvetően sértették a rendek kiváltságait, mozgásterét pedig igencsak korlátozták és a fejedelem személyét nem kis mértékben népszerűtlenné tették, Bethlen Gábor az 1613–14-es évek kivételével a hatalmat végig szilárdan a kezében tartotta.³⁶

Halála után azonban a rendi mozgalom rég nem látott erővel bontakozott ki, a rendek ugyanis elérkezettnek látták az időt sérelmeik orvoslására és régi kiváltságaik visszaszerzésére. Az 1630. január–február folyamán hozott határozatok szembetűnően áruklódnak a rendek javára eltolódott hatalmi erőviszonyokról. Eltörölték Bethlen Gábor hadszervezetét, kül- és belkereskedelmi monopóliumait, azaz: bevezették a szabadkereskedelmet. Számos törvény született a nemesség, a székelyek és a szászok jogainak biztosítására és kiterjesztésére. Hoztak külügyi vonatkozású törvényeket is, holott a külügy mindig is a fejedelem jogkörébe tartozott. Katalin tisztségeket és birtokokat csak a tanács jóváhagyásával adományozhattak, és azt is kimondták — mint már fentebb utaltunk rá —, hogy a fiskális birtokok örökbirtokként is adományozhatóak. Erdélyi és magyarországi jövedelmeit Brandenburgi Katalin kénytelen volt a kincstartó kezelésébe adni, azaz: közcélokra fordítani, s ezzel a fejedelmi hatalom anyagi alapja megsemmisült.³⁷ Nem véletlen, hogy Szilágyi így összegzi az országgyűlés eredményeit: „Egymás után rohamos sietséggel rombolták le Bethlen Gábor összes eddigi alkotásait.”³⁸

1630-ban egy, Erdélyben ritka közjogi helyzet keletkezett: valójában a tanács és a gubernátor kormányzott. A Bethlen-párt tehát elérte célját, hiszen Katalin elvben egy lépést sem tehetett a tanács engedélye nélkül. Ezek után érthető, hogy ezen az állapoton mindenáron változtatni akart és ehhez minden segítséget elfogadott. A fejedelemasszonynak ebből, a Bethlen Istváné által ráerőszakolt helyzetből való elkeseredett kitörési kísérletei okozták az-

35 Mráz (Zimányi) Vera: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Századok 1953. 522.

36 Bethlen Gábor intézkedéseit és gazdaságpolitikáját lásd: Mráz (Zimányi) V.: i. m., valamint: Trócsányi Zsolt: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Bp. 1976. 195.

37 Az országgyűlés határozatait lásd EOE IX. Bp. 1883. 80–107.

38 I. m. IX. 29.

tán a belpolitikai válságokat, amelyek végül Katalin kényszerű lemondásához vezettek. A két párt között az egyik legnagyobb összeütközésre közvetlenül Csáky és Katalin „munkácsi kalandja”³⁹ után, 1630. július 10-én, a megyesi országgyűlésen került sor, ahol Kemény leírása alapján majdnem egymásnak rontottak a fejedelemszpony és a kormányzó hível.⁴⁰ Az országgyűlést azonban végül mégiscsak sikerült kompromisszummal zárni. A törvénycikkek megerősítették a fejedelemszponnyal szemben támasztott feltételeket, ugyanakkor, legalábbis elvben, korlátozták a kormányzó hatalmát is, és garantálták mindkét fél személyes biztonságát és védelmét. A fejedelmi tanács azonban Bethlen István elnöklete alatt közvetlenül a megyesi gyűlés felosztatása után újabb határozatokat hozott, amelyek ezúttal kifejezetten Csáky személye ellen irányultak. Csáky ezután csak a fejedelmi tanács engedélyével jöhetett Erdélybe, Katalinnal csak a kormányzó jelenlétében találkozhatott, a fejedelemszponyhoz írt magánleveleit pedig előzetesen elolvasásra Bethlen Istvánnak kellett átadni.⁴¹ Katalinnak július 17-én alá kellett írnia a megyesi pontokat és vissza kellett vonnia Csáky ki nevezését is.⁴² Katalin helyzete ezzel még lehetetlenebbé vált: hatalmának maradékától is megfosztották, immár magánlevelezést sem folytathatott. Bethlen Istvánék Katalin kitörési kísérleteit kihasználva, a feltételek megszegésére tett állandó hivatkozással, a fejedelemszpony uralmát mind keményebb feltételekhez köthették, és ezzel Katalint gyakorlatilag bábukká tették. Ezek után nem csodálkozhatunk Esterházy Miklós nádor azon megjegyzésén, mely szerint „Katalin országglása inkább nevezhető rabságnak, mintsem uralomnak”.⁴³

Katalinnak egyetlen vélt támasza volt, Csáky István, ezért a vele való kapcsolatról a fejedelemszpony a megyesi gyűlés határozatai után sem volt hajlandó lemondani, és így továbbra is Csáky befolyása alatt maradt. Ennek következménye az lett, hogy az ellenségeskedés Bethlen és a fejedelemszpony között fokozódott, és végül tarthatatlanná vált. Katalin pártja a Bethlen elleni szervezkedést nem szüntette be, sőt a Csáky által Katalin pénzén gyűjtött csapatok, Bornemissza János vezetésével már Erdély határait fenyegették. A helyzet annyira válságosra fordult, hogy a kormányzó végül úgy döntött, megpróbálja lemondatni Katalint és helyette Rákóczi Györgyöt hívja meg Erdély trónjára.⁴⁴ Ez utóbbi elhatározás egyébként Bethlen István politikai gyengeségét és tehetetlenségét látszik bizonyítani, hiszen a helyzet megoldását egy harmadik személy közbelépésétől várta. A rendek, hogy Katalint a fejedelemségről való lemondásra bírják, küldöttséget neveztek ki, melynek vezetését Fekete Lőrincce bízták. A fejedelmi házban folytatott tárgyalásokról Kemény is említést tesz,⁴⁵ az azonban kevésbé ismert, hogy Katalin miként értékelte lemondatását és annak körülményeit. A fejedelemszpony bátyjához írott egyik levelében részletesen beszámolt a rendek küldöttével folytatott párbeszédéről. Elbeszélése szerint Feketék csúnyán megfenyegették: ha önként nem hajlandó lemondani, majd erőszakkal leteszik a trónról. A fejedelemszpony tiltá-

39 Katalin a gyűlés előtt Csákyt észak-magyarországi birtokaiban a helyettesévé nevezte ki, mivel Tokajt és Munkácsot Csáky kezére akarta juttatni. Tokajt sikerült átjásztania, Munkácsot azonban nem. Az ügy óriási felháborodást váltott ki Bethlenék körében. Csákyék munkácsi „praktikáját” részletesen leírja. *Kemény J.*: i. m. 121–124.

40 *Kemény J.*: i. m. 124.

41 Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL.) A Magyar Kancelláriai Levéltár (továbbiakban: MKt) Transylvania (továbbiakban: Trans.) 9. cs. Fasc. 11. p. 124.

42 *Ötvös Á.*: i. m. 198.

43 „Ezekén kívül csak a fejedelem halála után való két gyűlésben is: úgymint a fehérvári és megyesiben, a miket végzett és kinyomtatott Nagyságtok maga és fejedelme ellen merő nemzetünknek contemptusa, s csudálja az én kegyelmes uram, hogy in lucernis bocsátta Nagyságtok s úgy annyira is angustialta már az fejedelemszponyt, hogy oda ki közönséges rabnak tartják”. Esterházy Miklós utasítása a Bethlen István gubernátorhoz küldött követ számára. Kiadta: *Deák F.*: i. m. 248.; „...már annyira hozta a fejedelemszponynak állapotját (tudniillik Bethlen István), hogy azt kezdi kívánni tőle, hogy nem ura vagy asszonya, hanem szolgálója legyen.” Esterházy Miklós levele a főkapmekámhoz. TT 1895. 482.

44 *Kemény J.*: i. m. 125–126.

45 I. m. 126–127.

kozott, nem értette, mi rosszat tett, és tudni szeretne volna, mivel érdemelte ki az ország dühödt ellenszenvét. Mikó Ferenc válasza szerint, Katalin semmilyen hibát nem követett el, a baj csak az, hogy asszony, és ezért alkalmatlan a kormányzásra, márpedig az országnak férfinak van szüksége, aki Erdélyt képes megóvni a külső veszedelmektől. A küldöttség biztosította Katalint, hogy Erdélyben maradhat, birtokait megtarthatja, sőt kárpótlásul felajánlották neki Alvinc uradalmát.⁴⁶ Katalin végül — a nyomásnak engedve, de hosszas huza-vona után — elment az 1630. szeptember 28-án összehívott országgyűlésre, amiről levele szerint annyira félt (azt hitte, hogy agyon fogják verni)⁴⁷, ahol „önként és szabad akaratából” lemondott Erdély trónjáról.

Érdemes megvizsgálni azokat a vádakokat, melyekre hivatkozva az erdélyi rendek Katalint a fejedelmi trónról eltávolították.⁴⁸ A rendek szerint Katalin minden szempontból megszegte a vele szemben támasztott feltételeket. Egyik legfőbb bűne, hogy Fogaras, Munkács és Tokaj jövedelmeit nem adta teljes egészében a kincstartó kezére, annak jó részét megtartotta, illetve a tanács megkerülésével eladományozta és eltékozolta. Katalin védekezőnyilatkozatában azonban Bethlen Istvánt vádolja, miszerint nem ő tékozte el Bethlen Gábor hagyatékát, hanem éppen a kormányzó bírta rá Katalint, hogy Bethlen István katonáinak és hűveinek saját kedve ellenére jószágokat adományozzon.⁴⁹ S hogy ebben sok igazság lehet, bizonyítja Esterházy Miklós egyik igen csípős észrevétele, melyben szemrehányást tesz a kormányzónak, mivel Bethlenék sokkal inkább megtollasodtak Katalin révén, mint az általuk annyit szapult Csáky. A nádor különben sem érti, miért ne osztogathatná egy fejedelem úgy a magánbirtokait, ahogy az éppen neki tetszik.⁵⁰ Hogy Katalin birtokadományozásai mennyire nem voltak egyoldalúak és hogy abból Bethlenék jócskán meggazdagodhattak, az 1630. év fejedelmi adománylevelei révén is jól kimutatható: a Bethlen-pártiak szinte többször fordulnak elő a kedvezményezettek között, mint Katalin hűvei.⁵¹ A fejedelemasszonnyal szemben felhozott másik súlyos vád a töröktől való elszakadás szándéka, ami miatt a rendek több ízben is panaszkodtak.⁵² Ennek lehet következménye Cornelius Haga holland követnek a főkajmekám kérésére Katalinhoz igen szemrehányó levele, mely a fejedelemasszonyt a Porta jóindulatának megvonásával fenyegeti azon esetre, ha Katalin nem hagyja fel azokkal a praktikákkal, melyekkel Erdélyt Ausztria kezére szándékozik játszani.⁵³ A fejedelemasszony egyébként válaszelevelében felháborodottan utasítja vissza ezt a gyanúsítást, hiszen — mint írja — a török császár iránti hűségét mindig is megtartotta és ezután is meg fogja tartani.⁵⁴ Ezt

46 Brandenburgi Katalin levele György Vilmoshoz. TT 1889. 129.

47 I. h.

48 A rendek vádirata Brandenburgi Katalin ellen. TT 1899. 126.

49 MOL E 149. Magyar Kincstári Levéltárak. Acta Transilvanica Fasc. 5 No. 68.

50 „soha Csáky uram nem érdemlette [mármint Bethlenék gyűlöletét], mert annak most sincs igen sokkal több, mint annak előtte; de Nagyságtok mindenik annyira ditáltatott, hogy mindnyájoknak sem volt az előtt annyi, mint most csak a legkisebbeknek is. Nem is látja az én kegyelmes uram Őnagysága mi gonosz volt abban, hogy Csáky István uramra bízta volt gondja viselését ő felsége azoknak, akivel szabad volt, s úgy annyira, hogy ha csak egy lovászának adja is, megcselekedheti és senki kezét abból meg nem foghatja ő felségének.” Esterházy Miklós utasítása a kormányzóhoz küldött követ számára. Kiadta: *Deák F.*: i. m. 250–253.

51 Míg pl. Csáky csak kétszer fordul elő az adományozottak nevei között, addig a Bethlenek (a kormányzó és fiai: Péter és István) összesen hatszor. MOL. Gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi levéltár. Erdélyi Kancelláriai Levéltár (a továbbiakban: EKLt) Liber Regius. XVI. könyv. Brandenburgi Katalin és Rákóczi György.

52 Az erdélyi rendek levele a nagyvezírhez. Kiadta: *Örvös Á.*: i. m. 238.

53 MOL. P 123. Esterházy család hercegi ágának a levéltára (továbbiakban: Est.). No. II.i. 422.

54 „Nem is tudjuk: micsoda orczával sughattak Nagyságod fülébe olyan dolgokat, az melyeknek eddig még soha hallói sem voltunk, nemhogy cselekedői lettünk volna, hogy t.i. mi Hatalmas császárukéntől elhajolván más útra léptünk. — Efféleket kik kohlhattak és mondhattak holmi moccos szokat Nagyságodnak felöllünk, ki nem gondolhatjuk, ... mert valámig élek hűségénél egyebet benem a Porta nem tapasztal.” Brandenburgi Katalinnak a főkajmekámhoz írott levele. Kiadta: *Örvös Á.*: i. m. 236.

a vádat még Esterházy is visszautasítja, sőt egyenesen nevetségesnek tartja, mivel szerinte Erdély és a fejedelmi hatalom biztosítéka egyelőre a Porta támogatása.⁵⁵ Katalin felháborodását különben őszintének kell tartanunk, ő ugyanis — ahogy korábban már utaltunk rá — sokkal őszintősebben cselekedett annál, semhogy ilyen politikai távlatokban gondolkodott volna.

Még egy fontos szempontra kell röviden kitérnünk, mégpedig Katalin vallási megingására, amely a rendekben óriási felháborodást váltott ki. Keménytől tudjuk, hogy Katalin már Bethlen Gábor életében elhagyta a protestáns vallást, majd a fejedelem temetésekor hivatalosan is megpróbált áttérni a katolikus hitre, Bethlen István és híveinek nyomására azonban kénytelen volt protestáns rítus szerint magához venni az úrvacsorát,⁵⁶ sőt 1629. július 31-én egy nyilatkozatot kellett tennie, melyben arra kötelezte magát, hogy Kálvin hitétől semmiképpen sem válik meg, s ha mégis megváltoztatná a vallását, fejedelmi méltóságáról mindenképpen le kell mondania. A fejedelemasszony áttérési szándéka nem vallási meggyőződésből fakadt, sokkal inkább azzal a ténnyel magyarázható, hogy udvartartása többnyire katolikus hitű volt, ő pedig egyre inkább a katolikus főurak befolyása alá került. Katalinból hiányzott minden mélyebb vallásos érzés és elmélyültség: a felekezeteket tulajdonképpen aszerint váltogatta, hogy éppen kinek a befolyása alatt állt. Katalin áttérési kísérlete tehát spontán érzelmi benyomás következménye volt, azt pedig bizonyosan nem gondolta végig, hogy egy ilyen lépésnek protestáns közegben szükségszerűen messzemenő következményei lesznek.⁵⁷ (1633 körül Sopronban egyébként nyíltan felvette a katolikus vallást, ekkor ugyanis még bízott a bécsi udvar támogatásában, majd második házassága után újra protestáns lett.⁵⁸)

A rendek nem kis megkönnyebbüléssel adtak hangot örömkönnök, hogy Katalintól végre megszabadultak és Bethlen Istvánt választhatták fejedelmükké. A mi szempontunkból igen érdekes lehet, miként indokolták a kormányzó fejedelemmé választását. Ehhez a kérdéshez a legkézenfekvőbb az 1630. szeptember 29-én összehívott országgyűlés határozataihoz frott bevezető szöveg vizsgálata.⁵⁹ A nyilatkozat hangsúlyozza, hogy Katalin nem felelt meg a fejedelemmel szemben támasztható elvárásoknak, legfőképpen „ő felsége gyenge és asszonyi erőtlén állapotja miatt” nem. A fejedelemasszony ezt belátva „saját szabad akaratából” lemondott. Majd egy Bethlen Istvánról szóló hosszas dicsérő szöveg következik, melynek alapján megállapíthatjuk, hogy a kormányzó legfőbb érdeme a rendek szemében, hogy férfi, és mivel Erdélyben a rendek között nevelkedett, nem is idegen, ezenkívül rendkívül becsületes, hazaszerető és erkölcsös. A rendek Bethlentől egyértelműen a haza megmentését várják,⁶⁰ szemben Katalinnal, aki mindent elrontott és Erdélyt csaknem katasztrófába sodorta.⁶¹

55 Esterházy M. levele a főkejmekámhoz. Kiadta: *Szilágyi Sándor* TT 1895. 481.

56 *Kemény J.*: i. m. 113.

57 Fennmaradt Gelei Istvánnak, Bethlen István udvari prédikátorának Alvinczi Péterhez frott egyik levele, amelyben mélységes felháborodással számol be Katalin hitehagyásáról és eretnokségéről. Elbeszélése alapján Katalint egyik éjjel megszállta az ördög. A levél hosszasan ecseteli az ördögűzés részleteit, idézi Katalin istenkáromló szavait, s leírja azt is, miként torzult félelmetessé a szerencsétlen asszony arca, miután az ördög a lelkébe költözött. Weighard Schulitz doktor és Gelei István csak hosszas testi-lelki ápolás után tudták Katalint a végső kárhozattól megmenteni. Gelei Istvánnak 1630 feb. 1-én Alvinczi Péterhez frott levele. TT 1896. 458.

58 *Övös A.*: i. m. 208.

59 EOE. IX. 149.

60 „mindazonáltal azon menybéli istenünk, mivel sok külömb-külobb féle változások után is mostan nagyságodat minékünk fényes napunkká csillagunkká tőtte és változtatta, ha sok ezer szánk, megannyi nyelvünk volna is, mégis az őrstennek elég hálákat adni nem tudánk ...; ma nagyságod minékünk mint Salamon és Ezechias adatott fejedelmül.” I. h.

61 „Országunknak semmi egyéb állapotját nem tapasztaltuk, hanem csak romlását, fogyatkozását és jövőendőbeli veszedelmünknek reánk óráként való várását ...; mindazonáltal gyarló-asszonyi állapottal viseltetvén és némely dolgokban nem jó embereknek tanácsától is hordoztatván, immár közel annyira juttatta volt Országunknak állapotját, hogy semmit nem egyebet, hanem csak nagy veszedelmet várhattunk magunkra.” Erdélyi rendek levele a nagyvezírhöz. Kiadta: *Övös A.*: i. m. 238.

A rendek hivatalos álláspontját most már ismerjük, arról azonban mindeddig igen kevés szó esett, hogy Katalin miként élte meg a maga helyzetét és sorsának alakulását Erdélyben. Ezt már csak azért sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mivel ez ügyben tett személyes megjegyzései egészen más megvilágításba helyezik alakját is.

A fejedelemszony egyéni benyomásairól, közérzetéről szinte csak rokonaival levelezett. A brandenburgi választófejedelemhez és a svéd királyhoz írott leveleinek a zöme rendkívül elkeseredett hangvétellű, tartalmukat tekintve pedig általában két problémát érintenek. Egyrészt Katalin állandóan panaszkodik helyzetének tarthatatlanságáról, másrészt szinte mindig egyik levelében könyörög, hogy segítsenek rajta, küldjenek már hozzá végre egy megbízható, kormányzáshoz is értő tanácsost, aki tartósan a gyulafehérvári udvarban Katalin mellett maradna. Beszámol nyomorúságos és kilátástalan helyzetéről, leírja az őt ért sorozatos megaláztatásokat, hogy miként bontotta fel például Bethlen István a magánleveleit, milyen fenyegetésekkel érték el Bethlen Istváné, hogy aláírja a megalázó megyesi pontokat.⁶² Katalin nem győzi hangsúlyozni, hogy mennyire elhagyatottnak és magányosnak érzi magát, és hogy Bethlenék állandó vádaskodásai és gyanúsítgatásai helyzetét egyre elviselhetetlenebbé teszik — már legbensőbb szolgáljaiban sem mer megbízni.⁶³ A fejedelemszony helyzetét különben nemcsak ő maga látta kilátástalannak, hanem orvosa, Weighard Schulitz is, aki Katalin támogatásával volt megbízva és állandó levelezésben állt a választófejedelemmel. Schulitz is több ízben sürgeti György Vilmost, hogy küldjön Erdélybe egy képzett és megbízható követet, Katalin szerint ugyanis jó fejedelem lehetne, ha valaki okos tanácsokkal látná el, most azonban csak rosszindulatú tanácsosok veszik körül.⁶⁴ Katalin orvosa egyébként hasonlóképpen érezte magát Erdélyben, mint a fejedelemszony, hiszen utolsó leveleiben ő is arra panaszkodik, hogy még a saját életét sem érzi biztonságban, gyűlölet és irigység veszi körül, attól fél, egyszer majd csak elteszik láb alól. Kéri a választófejedelmet, járuljon hozzá, hogy Erdélyt mihamarább elhagyhassa, ha helyzete nem javulna.⁶⁵

György Vilmos és Gusztáv Adolf tehát ismerték Katalin ingatat és egyre inkább lehetlenné váló helyzetét. Már a kezdet kezdetén számoltak egy olyan politikai fordulattal, melynek következtében Katalinnak esetleg el kell hagynia Erdélyt.⁶⁶ Kospoth, Göncz és Nays, a három brandenburgi követ is rendszeresen tájékoztatta Berlint Katalin nehézségeiről. Több ízben figyelemzették a választófejedelmet, hogy egy állandó tanácsos elküldése elengedhetetlenül szükséges lenne, mivel — mint írják — Bethlen Gábor halála óta Katalin körül a politikai hangulat gyökeresen megváltozott. A hivatalnokok és az alattvalók már nem félnek annyira, mint a fejedelem idején, ráadásul Katalinnak most egyetlen megbízható embere sincsen.⁶⁷ György Vilmos azonban — anyagi nehézségeire hivatkozva — minden jólinformáltsága ellenére sem küldte el az oly sokat kért követet. A választófejedelem és Gusztáv Adolf egyébként szinte mindig ugyanazokkal a tanácsokkal látták el Katalint. Katalin arra kérte őket, hogy nyújtsanak segítséget a megyesi pontokkal szemben, rokonai viszont arra biztatták, hogy béküljön ki a kormányzóval és tartsa be a feltételeket, még akkor is, ha azokat maguk is méltánytalannak tartják. Szerintük ugyanis éppen a kormányzóval való jó viszony és a

62 Katalin instrukciója a Berlinbe és Svédországba küldendő követek számára. TT 1899. 96.

63 Brandenburgi Katalin bátyjához és Gusztáv Adolf svéd királyhoz írott levele. Uo. 103.

64 Schulitznak Johann von Kospoth fejedelmi tanácsoshoz írott levele. Uo. 95.

65 Schulitz levele a brandenburgi választófejedelemhez. Uo. 94. Itt utalnánk röviden Schulitz tragikusán végződő sorsára. A morva orvos eredetileg a fejedelemszony feltétlen híve volt, közvetlenül a megyesi gyűlés előtt mégis elvállalta Bethlen István azon megbízását, hogy a Portán Katalin számára a kajmekámtól megfeddő levelet eszközöljön ki. 1630 októberében Katalin híveivel meggyilkoltatta a Portáról hazatérő gyanútlan orvost. Kemény, aki nem kevés rosszindulatot tételezett fel Katalinról, ezúttal Schulitz halálának legfőbb okát a csákytárs rábeszélésében látja. *Kemény J.*: i. m. 136.

66 György Vilmos egyik követi utasításában azt javasolja Katalinnak, hogy igyekezzék minél több pénzt összegyűjteni és azt Németországba kimenteni, mert helyzete Erdélyben meglehetősen bizonytalan. TT 1880. 132.

67 Brandenburgi követek levele György Vilmoshoz. TT 1896. 464.

medgyesi pontok garantálják az erdélyi belpolitikai stabilitást.⁶⁸ Hathatós támogatást Katalinnak tehát a bátyja és a svéd király sem nyújtott, így joggal érezte azt a fejedelemszony, hogy még a rokonai is cserbenhagyták.⁶⁹ Brandenburg Katalin rokonainak, a protestáns koalíció tagjainak kompromisszumra irányuló jótanácsai Habsburg- és katolikusellenes európai távlatból fakadtak: Bethlen István és az erdélyi református rendek végső soron szövetségeseik voltak.

Miként látta vajon egy külső szemlélő az erdélyi belpolitikai helyzetet és miként vélekedett magáról a fejedelemszonyról? Esterházy Miklós észrevételeire ugyan már több ízben utaltunk, mégsem haszontalan részletesebben megvizsgálni az ő álláspontját is.⁷⁰ Noha a nádor soha nem állította, hogy Katalin makulátlan volna, a rendeknek a fejedelemszonnal szembeni viselkedését egyértelműen elítélendőnek és méltatlannak látja. Erdélybe küldendő követéhez írott utasításában Bethlen Istvánra szarkasztikus megjegyzések özönét zúdítja, miközben Katalint a védelmébe veszi.⁷¹ A nádor kifejti, hogy a fejedelemszonnal szemben támasztott kondíciók, különösen pedig a medgyesi pontok kifejezetten elvtelenek és megalázóak, nem véletlen tehát, hogy Katalin azokat csak kényszerből és félelemből írta alá. Mint már fentebb utaltunk rá, szemrehányást tesz a kormányzónak azért is, hogy Bethlen Katalinnal inkább rabjaként, mintsem úrnőjeként bánik, majd egy csípős fordulattal megkérdézi, vajon ilyen feltételek mellett Bethlen vállalná-e a fejedelemséget.⁷² Esterházy a fejedelemszony elleni vádak zömét nevetségesnek és jogtalanoknak tartja. Egy igen frappáns megjegyzéssel visszautasítja azt a gyanúsítást is, mely szerint a nádor vagy éppen maga a Habsburg császár Erdély trónjára pályázott volna.⁷³ Ami azonban a legszembetűnőbb, hogy a nádor a főkajmekámhoz írott egyik levelében — az általános közvéleménnyel szöges ellentétben — úgy véli, Erdélyben a belpolitikai zavarok legfőbb okozója, a legnagyobb bajkeverő nem más, mint maga Bethlen István. A kormányzó ugyanis mindvégig hatalomra tört, és már a medgyesi gyűlésen is legszívesebben magát választatta volna fejedelemmé, a Katalin elleni rágalomhadjáratba pedig azért fogott bele, hogy a fejedelemszont erkölcsileg lejáratassa és így igazolja a hatalom megszerzésére irányuló ambícióit.⁷⁴

68 György Vilmos levele Schulitzhoz. TT 1899. 110. György Vilmos levele Gusztáv Adolffhoz. Uo. 111.

69 „Ich bitt E. L. verzeigen mir, das ich ibel und geszeich schreibe, den gott weisz, das in Solcher angst und sorge bin, das ich schreiben und lesen vergessen mochte.” Brandenburg Katalin levele bátyjához. TT 1899. 101. „Weil hab gessehen, das E. L. mich verlassen haben und ich in der Fremde verlassen allein gewessen.” Brandenburg Katalin levele bátyjához. TT 1880. 360.

70 Itt röviden még egyszer szeretnénk utalni arra, hogy bár Esterházy földrajzilag valóban külső szemlélő volt, pártatlannak azonban ő sem nevezhető. A már tulajdonképpen katolizált, Bécs befolyása alatt álló fejedelem pozíciója és sorsának alakulása Erdélyben semmiképpen sem lehetett közömbös a számára.

71 Kiadta *Deák F.* i. m. 148–254.

72 „s jól considerálja azt is Nagyságod, hogy mivé tette már Nagyságod ezt az erdélyi fejedelemséget, s ha jöendőben vagy Nagyságod vagy más succedál abban, ha felveszi-e ezt az igát? avagy ezektől írtóván, ha ki fejes emberre találkozik Nagyságtok, hogy sem szabad választásból azokra menjen az conditiokra, de nem okoskodik-e inkább azon? hogy fegyvert véve kezébe ő tegyen inkább másnak conditiót kiből micsoda jutalma fog az országnak kijőni, könnyen megfítheti Nagyságtok.” I. m. 251.

73 „Noha tudja o nagysága [tudniillik a császár] hogy Nagyságod hírdette felőle, hogy vágyakozik erre a rabságra, de úgy éljen — azt mondja ő nagysága — hogy [nem az ország becsületének a sérelmére mondja] de inkább lenne kocsisa ő Nagysága hogy sem mostani állapotjában való fejedelme Erdélynek.” I. m. 251.

74 Esterházy Miklós levele a főkajmekámhoz TT 1895. 482.

A lemondott fejedelemasszony

1630. szeptember 28-án a fejedelemasszony a már ismertetett körülmények között lemondott Erdély trónjáról, októberben pedig hivatalos nyilatkozatot tett arról, hogy önként vált meg a fejedelmi címtől, és kijelentette, többé nem kíván Erdélyben maradni. A rendeket arra kérte, hogy juttassák vissza neki jogos tulajdonát, hiszen a Bethlen Gábor által ráhagyott tizenötezer tallerra rúgó örökségéből eddig alig tízezer forintot kapott kézhez.⁷⁵

Katalin lemondása után állandó pereskedésekre kényszerült. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy miután Csáky annyi mindent megszerzett Katalintól, utána még Rákóczi György is kifosztotta az asszonyt. Katalin, még rövid uralkodása idején, Csákynek két ízben is jelentékeny pénzösszeget adott, hogy abból a csapatokat toborozzon. A tervezett akciók kudarca után azonban Csáky a kapott pénzből saját maga számára vásárolt birtokokat, nevezetesen a gönc és a székesi uradalmakat.⁷⁶ Közben a fejedelemasszony az ékszereit is átadta az ifjú főúrnak, igaz, csak megőrzésre, mivel azt hitte, értékei nála nagyobb biztonságban lesznek. 1630. május 9-én odaajándékozta neki Czókmany birtokát,⁷⁷ 1631. november 12-én pedig végrendeletet állított ki, amelyben összes vagyonát ráhagyta, és viszonzásul csak annyit kért Csákytól, hogy tisztességgel temesse el és gondoskodjék méltó sírfeliratáról.⁷⁸ Közöttük a kapcsolat tehát a fejedelemeasszony lemondása után sem szűnt meg, sőt Katalin talán arra számított, hogy fejedelmi státuszának megszűntével könnyebben rendezhetik viszonyukat. Ez azonban Csákynek esze ágában sem volt, bármennyire meggyőzően hittegette is Katalint. Egy 1632. március 4-én kelt levelében azzal bízta az asszonyt, hogy ne búslakodjék Munkács elvesztésén, inkább siessen Magyarországra, hogy minél előbb új életet kezdhessenek. Azt is bizonygatta Katalinnak, hogy ő már eddig is rengeteget szenvedett a fejedelemeasszony miatt, ezután is mellette marad.⁷⁹ Későbbi levelei azonban bizonyítják, hogy mindezt mennyire nem gondolta komolyan. 1632-ben két levelében is azt írja Petényi Istvánnak, Katalin komornyikjának, hogy bármennyire is szeretné, nem áll módjában meglátogatni Katalint, közben pedig utasítja Petényit, hogy hol ezt, hol azt küldje el neki az asszony.⁸⁰ Lemondása után közvetlenül Katalin még elég vagyonos volt ahhoz, hogy Csákynek érdekében álljon még egy darabig hitegetni. 1633-ban százezer forintért megkapta Tarcalt mezővárost minden tartozékával együtt.⁸¹

1634-től fogva azonban elkezdenek közöttük a pereskedések; ekkorra valószínűleg már Katalin is kénytelen volt belátni, hogy Csákyval szemben hamis illúziókba ringatta magát. Katalin 1634-ben hosszadalmas leltárt állított össze mindarról, amivel Csáky neki tartozik.⁸² Csáky István 1635. november 28-án a pozsonyi társaskáptalannál Esterházy Miklós tanúskodása mellett kénytelen volt egy kötelezvényt aláírni, amelyben ígéretet tett, hogy a Katalintól megőrzésre kapott javakat sürgősen visszaszolgáltatja.⁸³ A nádor és az uralkodó különben többször is beavatkoztak Katalin érdekében a kettejük között folyó vitába: több ízben felszólították Csákyt, hogy rendezze a Katalinnal szembeni tartozásait. 1641-ben Csáky végre átadta Esterháznak a megőrzésre kapott ékszereket.⁸⁴ Az uralkodó azonban Ferenc Károlynak,⁸⁵ Katalin második férjének a kérésére még 1651-ben is 30 000 Ft-ot követelt tőle.⁸⁶

75 TT 1899. 125.

76 *Deák F.*: i. m. 57.

77 MOL EKLt Liber Regius XVI. p. 69.

78 Kiadta: *Örvös Á.*: i. m. 242.

79 MOL MKA E. 200. Kisebbségi családi levéltárak. Bethlen de Iktár család levéltára, misilisek A-2. No. 36.

80 A két levelet Deák Farkas adta ki: *Deák F.*: i. m. 278, 281.

81 MOL P 108. Esterházy cs. lt. Repositoriumok. 451. cs., p. 351.

82 MOL. P 71. Csáky család levéltára 14. cs., Fasc. 38. No. 7.

83 Uo. No. 16.

84 Uo. No. 11.

85 Brandenburgi Katalin Hainburgban ismerkedett meg Ferenc Károly szász herceggel, akinek egyébként semmi vagyona nem volt. 1639-ben kötöttek házasságot, majd Pomerániában telepedtek le. Katalin 1649-ben halt meg, előtte minden vagyonát férjére hagyta. *Örvös Á.*: i. m. 208.

86 MOL P 71. Csáky cs. lt. 14. cs. Fasc. 38. No. 12.

Rákóczi hasonlóképpen járt el Katalinnal szemben: kihasználva a fejedelemsasszony befolyásolhatóságát és Bethlen István iránti gyűlöletét, szinte mindenre rá tudta venni, amire csak akarta. Közvetlenül Bethlen István fejedelemmé választása után Kemény János közvetítésével annyira elnyerte az asszony jóindulatát, hogy még pénzkölcsönöket is kapott tőle. Katalin szíves-örömmel támogatta; nem volt kérdéses, hogy a segesvári fejedelmválasztó országgyűlésen rá vagy Bethlenre fog-e majd szavazni. Mindenütt próbálta előmozdítani Rákóczi ügyét, még bátyjának és sógorának is többször azt írta, hogy neki Rákóczi igen jó barátja, kérte hát őket, hogy annak sikerét minden befolyásukkal segítsék.⁸⁷ A fejedelemsasszony nyilván azt remélte, hogy mindezt cserében számíthat majd az új fejedelem támogatására és barátságára. Ismételten csalódnia kellett. 1631 tavaszán Katalin két kötelezvényt is aláírt Rákóczi kérésére. Egyrészt biztosította, hogy munkácsi uradalmát csak neki fogja eladni, másrészt kötelezte magát, hogy Csákyt többé nem fogadja szolgálatába, a neki adott javait visszaszerzi és abból Rákóczi kárára semmit sem fog eladományozni.⁸⁸ Júniusban egy másik okiratot írt alá, melyben ígéretet tett arra, hogy az új fejedelem kisebbik fiát örökbe fogadja, Munkács várát halála után ráhagyja, ha pedig újra férjhez menne, a birtok értékének a felét lefizeti. Arra is kötelezte magát, hogy minderről a leleszi konventben nyílt fassiót tesz.⁸⁹

Erre október 13-án került volna sor, amikor Katalin Erdélyt végleg el akarta hagyni. Rákóczi az asszony mellé díszkíséretet rendelt, amely Katalint csak Munkácsig kísérte, majd ugyanez a „díszőrség” arra próbálta kényszeríteni, hogy a leleszi konventben tegye meg az ígért bevallást. Erre azonban már Katalin sem volt hajlandó — közben nyilván meggondolta magát. Értesítette Csákyt, aki ezúttal Katalin segítségére sietett. Rákóczi emberei azonban válaszul Katalint kizárták a saját várából, sőt arra sem voltak hajlandók, hogy ruháit és más személyes holmijait kiadják. Kemény egyik megjegyzése szerint saját ruháin kívül semmije, még egy váltás fehéreneműje sem maradt.⁹⁰ Érdekes adalék a történehez, hogy e második „munkácsi praktika” idején Kemény János is a várnál forgolódott. Elhitette Katalinnal és Csákyval, hogy rajtuk akar segíteni, miközben azon munkálkodott, hogy Rákóczinak a várat minden áron megtartsa, így csalárd módon mind Katalint, mind Csákyt ügyesen kijátszotta. Ezután Katalin végérvényesen meggyőződhetett Rákóczi szavahihetőségéről. 1631. július 30-án a nádorhoz írt egyik igen elkeseredett levelében segítségért könyörgött, mert — mint írja — most már csak egyetlen reménye maradt, hogy a császár oltalma alá húzódhassék.⁹¹ Kérésére különben mind a nádor, mind pedig a császár latba vetették a befolyásukat: az 1631 és 1634 között általuk írt, Erdéllyel kapcsolatos diplomáciai levelek majd mindegyike foglalkozik Katalin birtokügyeivel,⁹² de mindössze csak annyit tudat elérni, hogy Rákóczi 1633. szeptember 5-én kötelezvényt írt alá, ígéretet téve, hogy Katalinnak 12 hónapon belül kifizeti Munkács és Fogaras ellenértékét, a várakból mindent visszaad, ami Kataliné volt, illetve visszafizeti 10 ezer Ft-ra és 6 ezer aranyra rúgó adósságait.⁹³ Kötelezvény ide, kötelezvény oda, ennek teljes kifizetésére sohasem került sor, hiába sürgette Ferenc Károly még felesége halála után is.

87 Brandenburgi Katalin levele a választófejedelemhez. TT 1899. 129.

88 MOL A 98. MKLt Trans. 9. Fasc. 11. p. 115.

89 Uo. 118. Trócsányi Zsolt Katalinnak Rákóczival szembeni engedékenységet egyébként azzal magyarázza, hogy Rákóczi a fejedelemsasszonyt a Schulitz megöletése miatti formailag le sem folytatott notaperrel zsarolta meg. *Trócsányi Zs.: i. m.* 164.

90 *Kemény J.: i. m.* 149.

91 MOL P 108. Esterházy cs. lt. Repositoriumok, 451. cs. p. 349.

92 MOL A 98. MKLt Trans. 9. Fasc. 11. pp. 277–488.

93 MOL P 71. Csáky cs. lt. 14. cs. Fasc. 38. No. 1. A pozsonyi társaskáptalan által kiadott diploma a következő javak kifizetésére kötelezi Rákóczi Györgyöt: Fogarasért 70 ezer Ft.; a munkácsi és fogarasi jövedelmekért 20 ezer Ft.; a Katalinnal szembeni adósságokért 10 ezer Ft. és 6 ezer arany.; minden Munkács várából származó arany, ezüst, kárpit, szőnyeg, marha... stb. átadása.; a fogarasi és munkácsi lábasmarhákért 3 ezer Ft. Rákóczi mindezt 12 hónap leforgása alatt köteles lefizetni, a pénz letételének a helye a leleszi konvent. Ha a fejedelem a határidőre sem fizetné ki, Katalinnak joga van a fejedelem Bereg megyei jószágából annyit elvenni, amennyivel neki Rákóczi még tartozik.

Összegzés

A korabeli megfigyelők Brandenburgi Katalinról alkotott véleménye, amelyet átvett a későbbi hivatalos történetírás is, a következőkben összegezhető: jött egy erkölcstelen, megbízhatatlan, tékozló asszony, aki Erdélyt majdnem tönkretette, s hogy ez mégsem következett be, az a hazaszerető Bethlen-csoport erőfeszítéseinek köszönhető. Minden baj forrása tehát Katalinban keresendő. Ez a nézet jól illeszkedik a későbbi — akár magyar, akár erdélyi — történetírás szemléletébe, mely szerint mindaz, ami erkölcstelen és rossz, rendszerint idegen eredetű lehet. Míg Bethlen Gábor nimbusza átsugárzott a jó református feleségre, Károlyi Zsuzsannára is, addig Katalin új udvartartásával, könnyed és szabados életformájával, egy-két kivételtől eltekintve mindenből merev elutasítást váltott ki. A királyi magyarországi és az erdélyi fejedelemségi rendek körében egyaránt felerősödött a xenofóbia. Minden baj kútfejének egyszerűbb volt egyetlen ellenséget–ellenfelet megjelölni: az idegent, aki nem tud alkalmazkodni a régi szokásokhoz és saját maga, illetve hívei karrierjét egyengeti, vagyonát gyarapítja a hazaiak riválisaként. A magyar rendiség emellett különös mértékben a férfitársadalom hegemoniájának elvi és gyakorlati alapján állt, és asszonyszemély uralkodása szinte elképzelhetetlen volt ezekben a háborús időkben. Erdélyben egy harmadik szempontot is figyelembe kell vennünk: a protestantizmus széles értelemben vett társadalmi, erkölcsi és természetesen politikai befolyását.

Azt, hogy a fejedelemszönyörről kialakított kép mennyire sarkított és torz, jól mutatják az eddig figyelembe nem vett források. Katalint már az első pillanattól kezdve ellenségesen fogadták, majd uralmát olyan feltételekhez kötték, hogy szinte törvénytörő volt, Katalin előbb–utóbb át fogja őket hágni. Brandenburgi Katalin tehát még az esélyt sem kapta meg, hogy megfelelő körülmények között foghasson a kormányzásához, hiszen az előítéleteket és a körülötte kialakult nagyfokú bizalmatlanságot meglovagoló Bethlen-csoport kezdettől a félreállításán munkálkodott. Katalin nyilván nem rendelkezett a jó uralkodó tulajdonságaival: rendkívül befolyásolható és gyenge akaratú volt, rosszul tájékozódott az erdélyi viszonyok között, helyzetét és érdekeit szinte mindig tévesen mérte fel. Ezt azonban kivétel nélkül mindenki ügyesen kihasználta. Először Bethlenék, akik szüntelenül vádaskodtak, miközben pozíciójukat erősítették és vagyonukat gyarapították; aztán Csáky István, aki Katalint mindaddig hitegette, amíg annak még valami adnivalója volt; majd a jó barátnak vélt Rákóczi, aki Katalint kizárta a saját várából és, amennyire tudta, kifosztotta. De akár említhetjük a bécsi udvart is, amely Tokaj megvásárlása után egyre kevesebb készséget mutatott a szerencsétlen asszony felkarolására.

Akinek a jóhiszeműségét ilyen gyorsan el lehetett nyerni, s akit ily könnyedén ki lehetett játszani, arról nehezen képzelhető el az a végtelen cinizmus, gonoszság és fondorlatosság, amivel Kemény vádolja Katalint. Ha mindez igaz lett volna, Katalin valószínűleg tovább megmarad Erdély trónján. Meglepő módon ezek a vádak egy tekintetben biztosan jobban illelenek Keményre, aki mindig elhitette a fejedelemszönnyel, hogy annak érdekében cselekszik, ehelyett azonban mindig is a hatalom aktuális várományosának ügyét mozdította elő. Alakoskodásnak és „erkölcsi nagyvonalúságnak” Kemény tehát aligha volt híján: Katalint mindahányszor becsapta, valahányszor csak módja nyílt rá.

Kemény János minden kortárs történetíró gyakori hibáját követte el: emberi, jellembeli gyengeségek túlhangsúlyozásával egyoldalú — bár vallásilag és politikailag érthető — erkölcsi bűnlajstrom felállításával támasztott alá egy aligha kétséges tényt. Azt tudniillik, hogy Brandenburgi Katalin nem felelt meg a férje halálát követő periódus erdélyi fejedelemségi elvárásainak. Az érdeklentétek olyan súlyos és bonyolult ütközési pontjába került, amelyeket kellő uralkodói képesség, tudatos felkészültség, ország- és emberismeret híján nem tudott áttekinteni, s így nem is tudhatott fölébük kerekedni. Nem vált Bethlen méltó utódjává, de Bethlen István és köre sem emelkedett erre a szintre. Kevesebb politikusi ravaszkodást és olykor talán kevesebb álnokságot kívánó időben talán nem kerekedhettek volna fölébe azok az ellenfelei, akik az ő személyében találták meg Erdély története eme válságos esztendejének bűnbakját.